

ФЕНОМЕН "ДИТЯЧОЇ ІНТЕЛІГЕНТНОСТІ": ПЕРШОЕЛЕМЕНТИ ДОРОСЛІШАННЯ

Тетяна ДОВГА (Кіровоград)

В статті розкрито особливості наукового феномену "дитячої інтелігентності", вивченню якого в сучасних умовах сприяє використання інноваційних ідей В.О. Сухомлинського.

Ключові слова: інтелігентність, дитяча інтелігентність, дорослішання, освіченість, самопізнання, гідність, самоповага.

В статье раскрыты особенности научного феномена "детской интеллигентности", изучению которого в современных условиях способствует использование инновационных идей В.А. Сухомлинского.

Ключевые слова: интеллигентность, детская интеллигентность, взросления, образованность, самопознания, достоинство, самоуважение.

В сучасному розумінні інтелігентність – це соціальний і психологічний феномен, складна властивість особистості, яка притаманна лише окремим представникам соціуму та неоднозначно тлумачиться суспільством. Зазвичай, це ознака дорослої людини, особистості, яка досягла соціальної зрілості. Чи існує це явище у молодшому шкільному віці, який згідно з сучасними віковими періодизаціями сьогодні вже належить до "епохи дорослішання"? За відповіддю на це запитання звернемося до невичерпної скарбниці педагогічних ідей В.О.Сухомлинського.

Походження слова **Інтелігентність** (від лат. *intelligens* – *обізнаний, тямущий, розсудливий*) та його спорідненість зі словом **Інтелектуальність**

націлює також на зв'язок з поняттям **Інтелект**. Простежується очевидна кореляційна залежність між цими поняттями та інтелектуальними розвитком особистості. В повсякденному мовленні це слово використовується як синонім порядності, чесності, правдивості, шляхетності, принциповості, тактовності, совісності, що є ознаками високоморальної людини.

У визначенні поняття "інтелігентність" нерідко використовують ознаки, які вказують на розвиток розуму та ерудиції та характеризують інтелектуальну сферу особистості. Наприклад: "той, хто знає, розуміє, мислить", "розумний, начитаний, освічений". Водночас, вдаються й до якостей на кшталт "поміркований, культурний, вихований, цивілізований", що свідчать про

моральний розвиток та вихованість людини.. Як наслідок, маємо визначення пропонованого поняття, в яких поєднуються інтелектуальні та моральні характеристики особистості.

– *Інтелігентність* – освіченість, культурність, розумова розвиненість, підготовленість до розуміння теоретичних питань.

– *Інтелігентність* – сплав інтелектуальних якостей та етичних чеснот людини, що виражає високий рівень розумового розвитку та моральної культури особистості, виявляється в широкій ерудиції людини, багатстві її знань і внутрішнього світу.

– *Інтелігентність* – високий рівень розвитку інтелекту, освіченість, начитаність, вихованість, культурність, цивілізованість.

– *Інтелігентність* – схильність до розумових занять, осмислення соціальних процесів, здатність розглядати речі об'єктивно, абстрагуючись від себе і своїх потреб.

В "Українському педагогічному енциклопедичному словнику" зазначається, що "До числа основних ознак інтелігентності належить комплекс найважливіших інтелектуальних і моральних якостей: загострене відчуття соціальної справедливості, прилучення до багатств світової й національної культури та засвоєння загальнолюдських цінностей, слідування велінням совісті, тактовність і особиста порядність, ідейна принциповість у поєднанні з терплячістю до інакодумства. Інтелігентність – інтегральне поняття, що відображає високий рівень розумового розвитку й моральної культури особистості" [2, с.199].

Відомий російський дослідник поняття "інтелігентність" академік Д.С.Ліхачов охарактеризував цю людську якість у своїй праці "Письма о добром и прекрасном", яку він адресував молоді. Зокрема, в листі дванадцятому Человек должен быть интеллигентен" він пише, що характерними рисами інтелігентної людини варто вважати: "...сприйнятливість до інтелектуальних цінностей, любов до придбання знань, інтерес до історії, естетичне чуття..." [3, с. 52].

Д. С. Ліхачов наголошував на тому, що освіченість не можна плутати з інтелігентністю. На його думку, не будь-яку інтелігентну людини можна вважати освіченою, але для інтелігентної людини величезне значення має саме освіченість. Чим інтелігентніша людина, тим більше її тяга до освіченості, причому, чим більше знань у людини, тим легше їй здобувати нові, здатність набувати знання зростає в кожній окремій людині в геометричній прогресії [Там само].

Однак, учений звертав увагу молоді на таке: "Інтелігентність не лише в знаннях, а в здатності до розуміння іншого. Вона виявляється в тисячі і

тисячі дрібниць: у вмінні шанобливо сперечатись, поводити себе скромно за столом, у вмінні непомітно (саме непомітно) допомогти іншому, берегти природу, не смітити навколо себе – не смітити недопалками чи лайкою, дурними ідеями (це також сміття, та ще й яке!)" [Так само, с. 53].

Видатний український педагог В.О.Сухомлинського спеціально не досліджував феномен інтелігентності, але він писав про можливості її формування саме в шкільні роки, які вважав підготовкою до дорослого життя: "Школа – світ щасливого дитинства, але цей світ повинна осявати думка про те, що діти завтра стануть дорослими. "Дорослі" думки, турботи, ідеї – все це поступово повинно входити в світ безтурботного дитинства" [9, с. 97].

Джерелом інтелігентності В.О.Сухомлинський називав навчання, під час якого дитина отримує радість пізнання, а її основами вважав освіченість, вихованість та культуру особистості (інтелектуальну, моральну, мовну, емоційну тощо). На думку педагога, зусилля вихователів повинні спрямовуватись на те, щоб діти стали освіченими людьми: "Справжню освіченість ми вбачаємо в гармонії: знання забезпечують оптимальний рівень загального розумового розвитку людини, а цей загальний розвиток, який досягається в процесі оволодіння знаннями, сприяє постійному зростанню здатності до оволодіння новими знаннями" [Так само].

Водночас, Василь Олександрович пов'язував освіченість з моральністю, вважаючи, що "...освіченість – це одна з найскладніших граней всебічного розвитку особистості. Без освіченості, без міцних знань, без багатой розумової культури і різнобічних інтелектуальних інтересів немислимо в наш час підняти людину на високу сходинку моральної гідності" [Так само, с. 204].

Універсальним засобом отримання знань В.О.Сухомлинський вважав читання, яке ототожнював з мистецтвом: "Уміння вільно, свідомо, виразно читати – це один з засобів запобігання розумовій інертності й відсталості. Це також стежинка, йдучи якою, людина піднімається до вершин інтелектуальної культури. ... не можна жити, не можна бути щасливим, не вміючи читати. Той, кому недоступне мистецтво читання, – невихована людина, моральний невіглас" [10, с. 588].

За переконанням ученого, людині недостатньо вміти читати літературні твори, треба зуміти прочитати внутрішній світ інших людей. І тоді це вміння стає не лише показником інтелектуальної культури людини, а й свідченням рівня її вихованості та емоційної культури: "Ми вчимо читати почуття людей –

радість, біль, образу, нерозуміння, збентеження, сором і багато-багато інших – в їх очах, у безкінечно різноманітних тонах, у напівтонах голосу; ... Ми вчимо взаємного людського проникнення – так я називаю здатність приймати близько до серця радості й прикрої іншої людини. Ще раз повторюю: виховуванням стає лише той, хто бачить світ не лише очима, але й серцем: якщо ж серце сліпе й глухе, то очі нічого не бачать. Емоційне невігластво породжує байдужість, безсердечність: людина серед людей, буває, почуває себе, як у пустелі " [8, с. 192-193].

Розвиток інтелекту невіддільний від чуттєвого розвитку особистості, інтелектуальна культура пов'язана з емоційною: "Тонкість почуттів, переживань, емоційно-естетичного ставлення до навколишнього світу й до самого себе залежить від культури відчуттів і сприймань. Чим тонші відчуття і сприймання, чим більше бачить і чує людина в навколишньому світі відтінків, тонів і напівтонів, тим глибше виражається особиста емоційна оцінка фактів, предметів, явищ, подій, тим ширший емоційний діапазон, який характеризує емоційну культуру людини" [7, с.502].

Для емоційного збагачення особистості необхідне пізнання людини людиною, яке полягає в проникненні розуму й серця в духовний світ (думки й почуття) іншої людини. В.О.Сухомлинський націлював учителів Павлівської школи на пізнання емоційної сфери кожного учня, опікувався емоційним життям дітей: "З кожним роком я все більше переконувався, наскільки важливо вчителю знати, як спілкується кожна дитина з оточуючим світом – джерелом думки, мислення, розумового розвитку. І я й інші вчителі з гіркотою думали про те, як мало ми знаємо дитину, що переступила поріг школи, стала учнем. По суті, ми про неї нічого не знаємо, вона для нас книга, повна таємниць, бачимо ж ми лише обкладинку цієї книги, а обкладинка не завжди розкриває зміст. Щоб пізнати дитину, щоб прочитати хоча б перші сторінки невідомої для нас книги, треба зрозуміти, як дитина бачить оточуючий світ" [4, с. 52].

Водночас, Василь Олександрович закликав дітей не бути байдужими до того, що їх оточує, заохочував до спостереження явищ людського життя та філософсько-етичних роздумів про людську сутність. Як педагог і письменник, він створив самобутню філософію для дітей, яка знайшла своє вираження в художніх мініатюрах, зібраних у "Хрестоматію з етики". Наводимо приклад одного з оповідань.

Дві сторінки книги

На столі лежала велика гарна книга. В ній йшлося про Великого й Мудрого. Особливо

гарною була перша – Титульна Сторінка. На ній золотими літерами було написано назву книги. Під заголовком намальовано мармуровий пам'ятник Великому й Мудрому та написано його ім'я. Внизу намальоване сонце.

Загордилась Титульна Сторінка, каже:

– Всі інші сторінки – нічого проти мене. В мені вся краса. Люди лише тому й читають цю книгу, що перша сторінка настільки гарна.

Почула похвалу остання сторінка й каже:

– Нехай прочитають люди і скажуть, що хорошого в цій книзі.

Приходили люди – ті, хто створює хліб і машини, читали книгу й говорили:

– Титульна Сторінка гарна, а книга порожня. – І припинили відкривати книгу. Остання сторінка й говорить:

– Про Великого й Мудрого повинна бути й книга мудра. Хай нікого не обманює Титульна Сторінка [12, с. 169].

В.О.Сухомлинський спонукав своїх вихованців не лише до пізнання світу людей і речей, але й до самопізнання – проникнення у власний внутрішній світ, пошук людиною свого Я. На думку педагога, "... внутрішнє Я особистості – складний світ поглядів, переконань, звичок, моральних оцінок, які склалися в індивідуальній свідомості. Це винятково важлива, ще дуже мало досліджена сфера виховного процесу, від якої вирішальною мірою залежить те, що можна назвати *вихованістю особистості*" [9, с.96].

Свого часу Василь Олександрович звертав увагу вихователів на наявність у дітей таких якостей, як гідність, самоповага. Він писав: "Прекрасний супутник усвідомлення вихованцем власного становлення – самоповага, зародження почуття власної гідності. Тільки там, де вихованець поважає себе, можливе самовиховання. І чим глибше почуття самоповаги, тим більше чутливості, сприйнятливості до ваших настанов: виховувати себе слід ось так. Там, де немає самоповаги, людина залишається глухою до ваших повчань і порад" [4, с.114].

Інноваційним, з нашого погляду, є твердження видатного педагога, яке стосується почуття самоповаги в дитячому віці: "Я б назвав самоповагу *дитячою інтелігентністю* (курсив наш). Це душевна м'якість, помножена на чистоту думок, спонукань, намірів. Тут ми маємо справу з найцікавішою в школі справою – справою, яка заслуговує на величезну увагу, але, на жаль, маловивченою – дитячою розумовою працею, точніше з відображенням цієї праці в емоційній сфері – з **інтелектуальними почуттями**. Повага до самого себе народжується з радості пізнання, джерела дитячої інтелігентності. Якщо ж навчання не приносить

радості, навпаки, обтяжує, то людина стає байдужою до самої себе – про жодне самовиховання не може бути й мови. Найважливіше завдання педагога як вихователя полягає в тому, щоб оберігати в юному віці вогник світлих інтелектуальних почуттів" [Так само, с.115].

Отже, серед сутнісних рис особистості, які можуть вважатися проявами інтелігентності в дитячому віці, В.О.Сухомлинський виокремлював почуття самоповаги та власної гідності. Проаналізуємо, в якому науковому контексті розглядаються ці якості сучасними вченими.

Зусилля багатьох представників сучасної психолого-педагогічної науки наразі спрямовані на дослідження процесу самопізнання особистості та розвитку Я-концепції (динамічної системи уявлень людини про саму себе, до якої належить як власне усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, так і самооцінка). Формування в дитини позитивної Я-концепції є одним з найвагоміших завдань сучасної особистісно-орієнтованої моделі виховання, важливою умовою здійснення самовиховання – усвідомлення вихованцем власного становлення, поєднання виховання з самовихованням.

Останнім часом з'явилися дослідження знаних українських учених, присвячені формуванню позитивної Я-концепції у молодших школярів.

Як стверджує академік І.Д.Бех, Я-концепція – відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлювана, неповторна система уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе. Вона містить у собі: когнітивний компонент (уявлення про свої якості, здібності, зовнішність, соціальну значущість, тобто самосприймання); емоційний компонент (самоповага, самолюбство, самоприниження тощо); оцінно-вольовий компонент (прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу та ін.)" [1, с. 67].

У зв'язку з цим академік О.Я.Савченко зазначає: "У формуванні позитивної "Я-концепції" молодших школярів виключно важлива роль належить вчителям і батькам, дитячим громадським організаціям, якщо в школі і вдома створюються сприятливі умови для виникнення й зміцнення у дітей самоповаги і взаємоповаги, якщо вони неодноразово переживають почуття успіху, відчувають шире ставлення і вболівання дорослих за себе, це є найкращим шляхом для формування у наших вихованців адекватної самооцінки і бажання ставати кращими" [5, с. 106].

Видатний педагог-гуманіст В.О.Сухомлинський виключного значення

надавав гуманним методам у вихованні дітей. Зокрема, самоповагу він вважав надзвичайно тендітною річчю, яка потребує тонких виховних засобів і не терпить "грубого", "сильного", "вольового" втручання. "Виховання ласкою – це утвердження самоповаги. Я не вірю в успіх покарання, в якому є хоч крапля приниження людської гідності. А це приниження саме й починається там, де щось недобре, що є в душі дитини, виставляють напоказ, вивертають дитячу душу. Я не вірю в покарання, якщо воно влучає в серце, залишає біль, відкладається в пам'яті образу. Страшно уявити собі людину з задерев'янілим і озлобленим серцем, виховану з допомогою "моральної палиці"..." [8, с.153].

Свої погляди на виховання Василь Олександрович висловлював під час бесід з молодими педагогами: "Мистецтво виховання полягає в тому, щоб людина, яку ми виховуємо, олюднювала світ речей, що оточують її, через ставлення до речей вчилася правильно, по-людському ставитися до людей. Дитина повинна "одухотворювати" речі, які входять в її життя, повинна відчувати в них людське – розум, мудрість, любов до людей. Якщо дитина цього не переживає, їй буде чужа справді людська тонкість натури, чутливість сприймання, у ній утвердиться те, що можна назвати моральною товстошкірістю, а по суті це і є моральне невігластво" [10, с.453].

Величезного значення надавав В.О.Сухомлинський залученню дітей до світу прекрасного: "Уже в дошкільному й молодшому шкільному віці, коли відбувається становлення свідомості, почуттів, волі особистості, винятково важливо, щоб дитина відчувала прекрасне, захоплювалась ним, дивувалась з нерукотворної краси природи і прекрасних творінь людських рук і розуму. Подив, благоговіння перед прекрасним – це те, без чого немислиме становлення справжньої культури інтелектуальних і моральних почуттів" [9, с.180].

Педагог-гуманіст був переконаний: "Немає дітей обдарованих і необдарованих, талановитих і звичайних. Обдаровані, талановиті всі без винятку діти. Розпізнати, виявити, розкрити, виростити, виплекати в кожного учня його неповторно-індивідуальний талант – це означає піднести особистість на високий рівень розквіту людської гідності" [6, с. 96].

Ідеї видатного українського педагога підтримуються й розвиваються його сучасниками й послідовниками, зокрема: "Якщо вона (людина) зможе ...замилуватись красою природи, зрозуміти характер та індивідуальність іншої людини, допомогти їй, не виявить грубошів, байдужості, зловтіхи, а оцінить іншого гідно, якщо вона виявить повагу до культури минулого, навички вихованої людини,

відповідальність у вирішенні моральних питань, багатство і точність свого мовлення – розмовного й писемного, – ось це й буде інтелігентна людина" [3, с. 52–53].

Висновки. Феномен "дитячої інтелігентності" продовжує залишатись у полі зору представників сучасної науки й практики, а педагогічні витoki цього неоднозначного явища, як і раніше, криються в багатогранному досвіді В.О. Сухомлинського.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І.Д.Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене / С.У.Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Лихачев Д.С. Письма о добром и прекрасном / Д.С.Лихачев // Сост. и общая ред. Г.А.Дубровской. – Изд. 2-е, доп. – М.: Дет. лит., 1988. – 238 с.
4. "Обережно: дитина!": В.О. Сухомлинський про важких дітей: тематич. зб. / упоряд. Т.В.Філімонова; за наук. ред. проф. О.В.Сухомлинської. – Луганськ: Державний заклад

"Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", 2008. – 264 с.

5. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти / О.Я.Савченко. – К.: СПД "Цудзинович Т.І.". – 2007. – 204 с.

6. Сухомлинський В.О. Людина неповторна / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.5. – С. 80–96.

7. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – С. 283–582.

8. Сухомлинський В.А. "Не только разумом, но и сердцем...": Сборник статей и фрагментов из работ / Сост. и авт. предисл. Л.В.Голованова. – М.: Мол. гвардия, 1986. – 207 с.

9. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1. – С. 55–206.

10. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.4. – С. 393–626.

11. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – С. 7–279.

12. Сухомлинський В.А. Хрестоматія по етике / Сост. О.В. Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1990. – 304 с.